

Joanot i Ausias

Ferran Garcia-Oliver
Universitat de València

1. Introducció

Una de les temptacions que mai no he pogut evitar és la d'encreuar les biografies de Joanot Martorell i Ausias Marc, com un joc d'espills que projecten dues personalitats extraordinàries. Diria que resulta inevitable per a tot aquell historiador, inclòs l'historiador de la literatura, que tracta de situar les seues obres respectives en el context agitat de la tardor medieval. Són massa les similituds per a evitar-ne la comparació. Ambdues famílies tenien en Gandia el bressol i prosperaren a recer del duc Alfons el Vell, a qui serviren com a procuradors i col·lectors de rendes; l'un i l'altre s'arregleraven entre les files de la cavalleria propietàries d'alqueries poblades per moros; tots dos s'embrancharen en les guerres del rei i en les guerres privades dels feudals, i per si fóra poc Joanot i Ausias mostraren unes inclinacions literàries que els dugué a l'excel·lència quan s'hi posaren. A més, l'atzar, i la necessitat també, els col·locà cara a cara com a cunyats, no gens avinguts tot siga dit.¹

Però les similituds són massa genèriques, pròpies de la condició privilegiada de què gaudiren des que van nàixer. Els contrastos s'imposen no tant en el terreny social, on havien d'actuar segons prescrivien els codis nobiliaris, sinó precisament en l'àmbit del "jo," en les opcions sentimentals i en la forma de situar-se en el món. Les obres que fabricaren l'un i l'altre, només separats per deu anys diferència a favor del senyor de Beniarjó, són radicalment distintes. Mentre que la de Martorell és expansiva, el millor reflex de la qual és la geografia descomunal que contenen les pàgines del *Tirant*, la de Marc és retreta, una cuirassa d'acer contra les imperfeccions de la seua trista naturalesa humana: "a temps he cor d'acer, de carn e fust," es confessa en un vers memorable. Joanot vol menjar-se el món, Ausias se'l mira amb punt de desconfiança, gairebé d'escepticisme, arrecerat darrere les altes muralles dels decasil·labs; Joanot és un ingenu cap de trons, Ausias, un astut maliciós.

Aquest doble dibuix rudimentari, he d'admetre, no va més enllà de la mera suposició, generada pels reflexos d'una novel·la i cent vint-i-vuit poemes, i per les traces que deixaren ambdós en els arxius, més com a "cavallers" que com a "homes." ¿Què en sabem, al cap i a la fi, de les vides de Joanot Martorell i Ausias Marc? Aquest és el gran problema, les dificultats insalvables per a acarar amb garanties les singladures vitals de l'un i l'altre amb les seues literatures, que escometeren amb una professionalitat hercúlia, d'hores i hores de lluita amb la ploma i el tinter, lluny de les vel·leïtats dels cavallers desvagats, que omplien el tedi amb versets puntuals per a un certamen, una tertúlia d'amics o, simplement, per "espaiar la malenconia." El més sorprenent és com la memòria col·lectiva, després de la seua mort, els desà en el recambrons de l'oblit. Ausias conquerí la celebritat com a poeta durant la maduresa; l'èxit del *Tirant* fou colossal així que sorgí de la impremta. Cap lletraferit contemporani, o si més no cap dels qui van arribar a conèixer-los, es veieren en la urgència de manufacturar uns apunts

---

¹ Una malvolença entre cunyats, sembla, bastant habitual als temps gòtics: "Creu-me, qui ab cunyat entra en missa, sens parent se n'hix", l'advertí el cardenal de Messina a Bartomeu Ramon, un empenedor mercader de Gandia contemporani dels dos escriptors, que es va posar entre cella i cella fer abat de Valldigna el monjo Pere Baldó, cunyat seu i fill d'un família pagesa de la vall. I prou que ho aconseguí, després de gastar-se una fortuna en Roma i quedar pobre com una rata, i quan li demanà ajut per traure'l de la misèria el ja abat va fer orelles de cònsol (Garcia-Oliver 2011, 203).

de les dues llumeneres de les lletres vernacles. Les edicions es repetien, les traduccions al castellà funcionaven, però Martorell i Marc ingressaven en un cementeri d'ombres, del qual no serien rescatats fins que la Renaixença exhumara les seues glorioses tombes literàries plenes de pols. No és que fóra massa tard, és que en l'interval de més de tres-cents anys havien desaparegut fins els fonaments de les cases i els palaus on havien escrit el que havien escrit.

Voldríem saber-ne més, però les notícies són avars. La prudència, doncs, mai no serà poca a l'hora d'abordar gestos i senyals biogràfics que ens puguen ajudar a comprendre'ls, a ells i les obres. El cas de Martorell es presenta un pèl més arriscat, idoni, per les llacunes intermitents de la seua vida i l'obscuritat que sovint l'envolta, a estirar més el braç que la màniga de les interpretacions. En Marc, en canvi, tot és una mica més previsible, i el seu anar i venir, així que comprèn que la carrera en la cort no fa per ell ni encara menys la de servir el rei amb les armes, es limità, llevat de circumstàncies excepcionals, al trajecte entre Gandia i València, i sovint entre Gandia i Beniarjó. El Joanot que viatja de Barcelona a Londres i de Lisboa a Nàpols només deixà darrere seu un laberint d'incerteses.

Cal anar amb peus de plom per tal de no forçar la lectura dels documents. En el cas de Martorell les cauteles han de ser majors perquè entre l'1 d'abril de 1450, que és a Barcelona, des d'on envia una carta al comanador de Muntalbà Gonçalbo d'Íxer, i el 24 d'abril de 1465, dies després de morir, Joanot desapareix pràcticament de l'escena pública. Són els quinze últims anys de la seua vida. Totes les referències a la seua persona són indirectes, majoritàriament per qüestions judicials. Malgrat el buit immens i compromès, Jesús Villalanzo i els qui l'han seguit a ulls clucs proposen la realització d'un parell de viatges a Nàpols. No és un assumpte secundari, sens dubte. La residència temporal o no en la ciutat italiana resulta decisiva per a la identificació de la personalitat de l'escriptor del *Tirant*.

La primera estada tindria lloc entre maig de 1450 i octubre de 1452. Ho avalaria el càrrec de cambrer reial, recollit en una "lletra closa" d'Alfons el Magnànim del 31 de juliol de 1452 adreçada al governador del regne de València. En aquesta carta el rei avisava al governador que trametia mossèn Martorell, a qui qualifica com "lo amat cambrer nostre", per "alguns afers concernents nostre servey", raó per la qual manava l'absolució d'un delictes denunciats pel comanador de Muntalbà (Villalanzo 1995, 534). Contra la conclusió precipitada que Martorell efectivament hi era a Nàpols, s'ha de tenir present l'ofici de cambrer tant podia designar una funció específica com un títol merament honorífic (Ryder 1987, 94), i que, per tant, l'encàrrec podia haver-se efectuat mitjançant una simple notificació epistolar, habitual per altra banda en tota mena de legacions, sense que fóra necessària la seua presència a la cort napolitana. Però, ¿com i de quina manera Villalanzo argüeix que Joanot Martorell es traslladà a Nàpols el 1450? Per pura suposició que eleva a categoria de certesa sense cap base sòlida. Diu: "Desde Barcelona debió dirigirse a Nápoles, quizá en compañía de su amigo y valedor Ladernosa," per a de seguida despatxar la tornada així: "En noviembre de 1452 vuelve a Valencia para resolver asuntos al servicio real. Esto quiere decir que desde mayo de 1450 a octubre de 1452 permaneció en Nápoles desempeñando diversos encargos reales" (Villalanzo, 173). El *debió* de l'anada ha esdevingut un *permaneció* rotund escassament convincent.

El següent viatge tindria lloc al cap de tres anys. El 18 de juny de 1455, davant l'enèsima demanda presentada contra els germans Galceran i Joanot Martorell per deutes impagats, fou necessària la presència de testimonis que certificaren davant el justícia civil de València que ambdós es trobaven fora del regne (Villalanzo & Chiner, 422-425). N'hi compareixen cinc. El primer, el cavaller Pere Roís de Corella, ho

confirma, perquè recorda “quant se’n partiren a Nàpols e no-n són tornats encara, quan partí lo noble don Loís Cornell.” El segon, el ciutadà Jaume Martorell, segurament parent, ho ratifica en termes semblants, per afegir que “lo dit mossèn Johanot és en Nàpols e lo dit mossèn Galceran és en Tortosa.” Tot seria clar i rotund si ens estiguéssim de llegir els tres testimonis que resten, cosa que no han fet incomprendiblement –o no tan incomprendiblement– cap dels biògrafs o estudiosos del novel·lista. El tercer testimoni, en efecte, l’ofereix el notari Joan Domingo, el qual porta a col·lació una conversa a propòsit de Galceran i Joanot que va mantenir amb Aldonça, germana d’ells i viuda de Galceran de Montpalau. Aldonça li va fer saber que tots dos havien marxat fora del regne, però que “mossèn Galceran Martorell és a Nàpols, qui àls deia que per fahenes sues ab los hereus de don Goçalbo d’Íxer, comanador que fou d’en Multalbà, e lo dit mossèn Johanot Martorell, que creia que fos en Barcelona.” El quart testimoni és ni més ni menys que el de la mateixa germana, que ha recuperat el cognom de la família en virtut de la seua viduïtat. Aldonça de Martorell assegura que mentre que Galceran se n’havia anat a Nàpols amb Lluís Cornell, feia set o vuit mesos, Joanot “és absent del regne de València, he ha dos anys,” i prou que recorda “la partida del dit mossèn Galceran Martorell e del dit mossèn Johanot Martorell.” El darrer testimoni –i que assumirà la curadoria de béns en absència dels germans– correspon a Joan Martorell, cavaller i habitant de València, cosí sens dubte de Joanot, i s’expressa en els mateixos termes que Aldonça, és a dir, que “mossèn Galceran Martorell se’n anà ab lo noble don Luís Cornell en Nàpols bé ha cinch o sis mesos, e lo dit mossèn Johanot Martorell se’n partí e anà fora del present regne, bé ha hun any o més.” En cap moment ni Aldonça ni Joan Martorell certifiquen el trasllat de Joanot a terres italianes. ¿A qui donem més fiabilitat, a Pere Roís de Corella i Jaume Martorell o a la germana, el cosí i el notari Domingo? En qualsevol cas, no podem sostenir amb total seguretat que Martorell es traslladà a Nàpols en la nau de Lluís Cornell, i menys que s’hi estigué fins a la mort del rei. Si fóra així –i probablement això és el que va passar–, la seqüència d’un mossèn Martorell cortesà que, rere la mort del Magnànim s’incorpora al seguici del príncep Carles de Viana, perdria tota la poca versemblança que ja tenia d’entrada.²

2. Miratges de l’homonímia

L’homonímia ho complica encara més. Ausias Marc només tingué un competidor, un altre anomenat com ell que el va sobreviure uns quants anys després de 1459. N’hi ha que han fet de tots dos un sol home, cosa que ha donat solta a diverses conjectures insostenibles, encara no conjurades del tot, com ara fer del poeta del *Cant espiritual* un jueu convers, atribució que obligaria a ampliar l’ascendència hebraica als seus avantpassats. Els pogroms de 1391 originaren un allau de conversions. Els integrants d’una família de Gandia certament fou batejada amb aquest llinatge il·lustrós. Això vol dir que Pere Marc, el cap llavors dels Marc valencians, en seria el padrí i tindria a bé de subministrar-los el *cognomen* de la parentela, escindida entre Gandia i Barcelona. D’aquests recentment convertits deu procedir l’altre Ausias Marc, tot i que també és una presumpció, perquè els documents on apareix ometen la condició de “neòfit.” Però tot apunta cap aquesta possibilitat: el segon Ausias era un expert en el maneig dels diners i, gràcies a aquesta virtut, va atènyer el càrrec de col·lector general de les rendes de l’infant Carles (Garcia-Oliver 2009, 226). El príncep de Viana d’una manera o altra topa –o l’han fet topar– amb la parella de cunyats escriptors. Però un Ausias Marc, senyor

² Voldria advertir que no negue la possibilitat que Joanot Martorell efectuara aquests dos viatges a Nàpols. Tan sols declare els meus dubtes davant la precària demostració documental. La imatge d’un Martorell cosmopolita sempre és atractiva, a condició que no l’exagerem més del que realment donen a entendre els testimonis contemporanis.

encimbellat en el seu orgull de campanar, dedicat a tasques subalternes i tan poc edificants per a l'ètica cavalleresca, no s'aguanta per enlloc.

Res comparat amb la inflació de Joans i Joanots Martorell simultanis, escampats, si més no, entre Dénia, Gandia i València, amb prolongacions a Barcelona i Nàpols. De Beniarbeig, en la Marina, era senyor un Joan Martorell, cosí segon de l'escriptor i pare d'un altre Joan Martorell que accedirà a la cavalleria; com la major part dels nobles posseïa una casa a València i, per l'ofici que li encomanà el senyor de Dénia, residí temporalment també en aquesta vila: aquest és segurament qui testimonià el juny de 1455 en la cort del justícia civil de València que Joanot havia marxat del regne feia més d'un any. A Gandia vivia un altre cosí, el donzell Joan Martorell, que retindria la casa pairal de la família i una alqueria que prompte seria coneguda com l'alqueria Martorell. I de València procedeix el ciutadà Joan Martorell, el qual probablement és qui es traslladà a Barcelona a servir en la casa del príncep de Viana com a escriptor de ració, junt amb el seu fill anomenat com ell.³ Agustín Rubio (2010) i Jaume Torró (2011) han polemitzat sobre la identificació de l'autor del *Tirant*. Rubio es decanta pel procurador dels senyors de Dénia i Torró per l'escrivà de ració, tot amb una bateria de conjectures i raonaments que queden ben lluny d'haver resolt l'enigma. Recentment, Abel Soler s'ha afegit a la discussió (2012).

Que Rubio s'interesse per la vida de Martorell, cau dins la lògica de la tasca d'un bon historiador com ell. Que un filòleg com Torró ho faça també, no podem sinó saludar-ho amb efusió. Les desconfiances d'un bon grapat de filòlegs barcelonins i barcelonines envers la biografia són tan sonores com penoses. La biografia, sostenen amb major o menor èmfasi, no aporta cap llum suplementària per a la comprensió del text. És dins el poema o la narració on hem de trobar totes les dades bàsiques i essencials, independentment de les circumstàncies vitals de l'autor. És bo saber-ne el perfil, perquè no és el mateix un trobador que un noucentista, però si l'autor es va casar, va tenir fills, fou un subversiu o un pacífic ciutadà, no modifica gens ni mica la substància escripturària. Fins han arribat a aplaudir la desaparició de la memòria documental per no caure en les seduccions biogràfiques transportades a l'obra. F.J. Gómez i J. Pujol (9) declaren en el pròleg a una antologia ausiasmarquiana: "Potser caldria agrair a la fortuna que els documents d'arxiu, en la seva eixutesa notarial, no ens donin gaires clarícies sobre la vida privada d'Ausiàs March, més enllà de la rutina dels casaments, dels fills naturals, de les transaccions econòmiques i d'algun plet judicial. L'escassetat de dades ens prevé de voler veure la biografia en la poesia, o d'explicar la poesia per la biografia."

Ningú amb cara i ulls pot alegrar-se de la pèrdua de materials referits a la "vida privada" de qualsevol personatge que mereix una recerca, i menys de la potència íntima del poeta de Gandia. Això vol dir que Gómez i Pujol no han llegit tan a fons com caldria Martí de Riquer (1964, 306) el qual el ja subratllà referint-se al creador del *Tirant*: "Sortosament les dades i la documentació biogràfiques que posseïm sobre Joanot Martorell, autor principal del *Tirant lo Blanch*, són prou significatives i eloqüents, i ens lliuren una informació i uns trets personals, que són de gran utilitat per a comprendre alguns aspectes de la seva actitud literària i de la seva novel·la."⁴ Joan Fuster (1968,

³ Encara hi havia altres dos Joan Martorell!: un que probablement era fill de l'escrivà i un "page" fadrinet.

⁴ Anys a venir, arran del cinquè centenari de la primera edició del *Tirant*, Martí de Riquer (1992, 13) hi tornava encara amb més contundència: "Una de nuestras misiones, hoy, es situar al *Tirant lo Blanch* en su inmediata circunstancia, en el ambiente de Joanot Martorell y de sus contemporáneos y en la realidad del año 1450, en el cual el escritor puntualiza que se inician los hechos narrados en la novela. Los asideros históricos y sociales son tan imprescindibles para entender la obra de Joanot Martorell como lo son para entender la obra de Balzac o Proust". Riquer constataba, a més, com els vint-i-sis anys que mitjançaven

290) apuntava cap a una mateixa direcció, encara que a propòsit de Joan Roís de Corella, en preguntar-se sobre la “intenció” fonamental, subjacent a la seua obra i, val a dir, a la de qualsevol escriptor. Per a Fuster l’obra només se’ns farà intel·ligible en la mesura que puguem esbrinar aquesta intenció, d’on, diu, “tota ella naix i on tota ella es concentra i va a parar.” La intenció pot ser banal o solemne, però això és secundari. El que ja no és secundari és l’origen personal de la intenció, perquè “quan disposem de documents “biogràfics” relatius a l’autor, o quan arribem a discernir en la seva literatura un bri o altre de veritat “autobiogràfica,” no és insòlit que aquestes dades se’ns facin altament reveladores: el nexa entre elles i la “intenció” de l’obra acostuma a ser directe, innervador, un nexa clau.”

Dut a l’extrem el despropòsit de descartar la biografia, resulta un autor sense coordenades temporals i espacials, i temps i espai són imprescindibles per a copsar el sistema de valors, és a dir, l’ingredient que lliga coherentment l’obra. Per això el *Tirant i Veles i vents*, tot i les diferències de forma i contingut, són ben a prop, responen a una mateixa visió del món, i permeten aquest exercici comparatiu, impropï o absurd si ho fèiem amb *Les aventures del cavaller Kosmas* o amb el *Coral romput*. La biografia no canvia per a res el sentit d’un vers o d’una prosa, però com més plena ens arriba més garanties disposem per a la comprensió de l’obra i la seua intenció. És la col·lecció d’intermitents fracassos personals allò que marca, *també*, els poemes d’Ausias Marc, enllà de les opcions estètiques, les afinitats i les herències literàries incrustades en el seu quefer. I són els no menys fracassos estrepitosos de Joanot Martorell els que, *també*, el duen a la sublimació del que en vida no havia pogut atènyer, al marge de l’opció rigorosament literària d’una novel·la tan poc canònica com la seua en el gènere, on els cavallers moren de pulmonia per comptes d’una ferida en la guerra.

3. Tres Joans Martorell

L’intent de demostrar per part de Jaume Torró que una de les claus fonamentals de l’escriptura del *Tirant* està lligada a la professió addicional de Joanot Martorell, en tant que escrivà de ració i trinxant del príncep de Viana, la resposta d’Agustín Rubio i la posterior participació d’Abel Soler han suscitat un debat encès que, sens dubte, ha esperonat l’escorcoll a fons dels arxius i, de retop, a millorar el coneixement del context polític i social en què es gestà la gran novel·la catalana de tots els temps. No estic segur, en canvi, que hagem vessat més llums sobre qui era de veres el mossèn Joanot Martorell, invisible pràcticament els darrers anys del seu sirgar pel món. Amb tot, el debat és saludable perquè obliga a pensar, a fer ús d’una aguada erudició i a revisar tot el que s’ha dit fins avui dia.⁵ Convindria, però, que els intervinents es prestaren més bé

---

entre la fi de la redacció de la novel·la i la seua estampa crearen una distància insalvable. Els primers lectors ja no podien identificar personatges emmascarats sota noms ficticis i situacions que, altrament, els haurien resultat familiars malgrat el vel de la ficció que els embolcalla. La publicació el 1490 i no el 1464 frustrava, doncs, el que el *Tirant* contenia de rabiosa actualitat.

⁵ No m’estic, però, d’apuntar la diferència de to i el tipus d’intervenció: l’estil és la marca també de l’investigador. Jaume Torró fonamenta la seua tesi des de la seua “expertesa” –una immodèstia que qualsevol error, i en té molts, passa de seguida factura–, i sense deixar-nos de dir que ha treballat tant de temps als arxius espigolant documents, quan això és un obligació i no cap mèrit afegit. Agustín Rubio s’honora en reconèixer que la seua postura a favor d’un Joan Martorell procurador dels Rojas Sandoval, senyors de Dénia, és una hipòtesi i que hi renunciarà tan bon punt un document la desmentirà, tot i que per molta hipòtesi que siga la defensa amb unghes i dents i amb el valor d’una tesi. El cas d’Abel Soler és, com ens té habituats, la falta de rigor i les freqüents interpretacions documentals i bibliogràfiques descabellades, malgrat que la conclusió final –l’autor del *Tirant* és el que sempre hem cregut–, és la més plausible de totes. Els problemes de “mètode” de Soler guarden similituds amb els de Jaume Chiner i Jesús Villalmanzo, sobretot amb les d’aquest darrer, amb l’agreujant que les transcripcions –sense discutir

al diàleg, a l'intercanvi de parers sota la presumpció de l'error, que a la bel·licositat que per moments recorda les lletres de batalla. No hi ha res tancat i tot resta i restarà per molt de temps obert mentre no apareixerà un document en primera persona de mossèn Martorell, o la referència directa siga tan clara i contundent que ens estalvie el dubte. I aquestes proves irrefutables ni Torrò, ni Rubio ni Soler no les han pogut exhibir. L'assumpció per part de tots tres d'aquesta feblesa de partida potser hauria donat a la discussió un aire més assossegat i constructiu, on les discrepàncies saludables foren l'esperó per a la recerca d'un consens, o d'un mínim denominador comú que tranquil·litzara el lector perplex.

Per part meua, seria incapaç d'afegir més objeccions erudites de les que ells mateixos s'han formulat i les que hi han afegit Mateu Rodrigo (2012, 2013) i Antoni Ferrando (2011, 2013). Vistes les argumentacions, les crítiques i les rèpliques, la proposició de Jaume Torrò presenta dèficits massa seriosos com per a ser assumida. Un historiador no pot subscriure mai que el *civis* Joan Martorell, escrivà de ració del príncep de Viana, siga el *miles* Joanot Martorell, *habitor* de la ciutat de València i escriptor del *Tirant* –el notari no s'equivocava–, ni que els cavallers i donzells eren ciutadans de ple de dret allà on tenien domicili. A partir d'aquests dos escrúpols inicials tot es desinfla, en una lectura forçada dels materials d'arxiu i de certs passatges de la novel·la per tal que s'acoblen a la tesi que el servidor de l'infant Carles és l'autor de la novel·la de cavalleries, ben suggestiva com a constructe mental però d'escassa capacitat explicativa de la realitat històrica i literària.

Agustín Rubio, un professional de la història, no cau en semblants imprecisions. La seua especulació, en el que són les coordenades historiogràfiques, es presenta sense fissures. Tot alhora analitza un problema d'una magnitud enorme de la Corona d'Aragó, com és el suport d'un noble de l'envergadura de Joan de Cardona, fill d'Hug de Cardona i nét del duc Alfons el Jove de Gandia, als rebels catalans (Rubio, 2013).⁶ Però succeeix una mica com en Jaume Torrò: els raonaments funcionen coherentment mentre es mantenen dins el guió preestablert. La qüestió determinant, és a dir, el lligam entre un Joanot Martorell autor del *Tirant* i un Joan Martorell procurador dels senyors de Dénia, vila on engegaria la redacció de la novel·la, no va més enllà de la suposició. I com que la conclusió està decidida abans que les línies argumentals, les peces s'encasten una a una d'acord amb la idea nuclear. Mentre Rubio opera com a historiador, sosté la credibilitat; quan gosa traspasar-la per esbrinar símbols, onomàstiques i al·lusions críptiques de la novel·la que reforçarien els vincles de Joan Martorell amb els comtes de Dénia, perd la potència persuasiva.⁷ Cal tenir molta voluntat i molt de convenciment per a fer derivar Roca Salada, el llinatge de Tirant, de les síl·labes inicials dels cognoms Rojas i Sandoval, i així concloure amb aquest i altres exemples i premisses que hi ha “raons sòlides” per a afirmar que mossèn Martorell va escriure la novel·la a Dénia mentre exercia de procurador dels nobles castellans. El càrrec de procurador presenta el mateix inconvenient que el d'escrivà de ració. Confiar-lo a un baliga-balaga com Joanot

---

el valor enorme de les troballes– contenen tants errors que convindria amb certa urgència una nova edició dels documents junt amb els nous que han aparegut.

⁶ Una rebel·lió que ens havia passat desapercebuda als qui precisament reunírem tots els documents que caigueren en les nostres mans sobre Hug de Cardona. Amb el que indicava la documentació ens resultava impossible explicar el trencament de pare i fill i el silenci enigmàtic de mossèn Hug durant els últims anys de la seua vida. Les aportacions de Rubio proporcionen ara respostes i clariïcs (Garcia-Oliver, Aparisi, Rangel, Royo, 2009-2011).

⁷ La temptativa de veure missatges velats en la novel·la té més de qüestió de fe que de criteris amb què solen operar una ciència social com la història. Hi podem pegar tantes voltes com voldrem i fer els volantins imaginatius de què siguem capaços, però sense avals documentals tot es queda en la pura elucubració.

era arriscar-se al desastre. I el qui l'exerceix perfila, tanmateix, un comportament impecable. ¿Com i per què hi accedí? No ho sabem. El que resulta sorprenent, fins i tot incomprendible, és que després de més tres anys de serveis acreditats, jugant-s'hi fins i tot la vida per defensar els drets dels Rojas Sandoval, i gairebé després de quinze anys de relacions estretes amb ells,⁸ els seus bons i antics senyors el deixaren morir en la misèria per molt que es trobaren presos a Castella. Tot és possible, però. Encara que vincular la pobresa de Joanot amb la pèrdua del càrrec de procurador, el gener de 1463, no deixa de ser també un supòsit poc creïble, mentre ignorem si més no el sou que percebia durant l'exercici del càrrec. ¿No li havia donat ni per disposar d'una reserva de 150 sous tan bon punt deixava de ser procurador, que havia d'acudir a Galba per poder menjar? Un home obsedit en escriure una rajola colossal en el temps lliure que li deixa la procuradoria —o l'escrivania de Carles de Viana—, poc marge li quedava per als dispendis balafiadors. Massa maldecaps per a treballar en una novel·la que exigia a Martorell totes les energies, que no devien ser gaires si passava tantes privacions, i una dedicació exclusiva.⁹

Per a determinar que València és el lloc on Joanot Martorell, fill de Francesc i Damiata, escrigué el *Tirant*, Abel Soler executa un seguit de deduccions imprudents. Certes coincidències són elevades a la categoria d'evidències. No es tracta ara d'anar de la biografia a la novel·la, sinó del trajecte contrari. He assenyalat que vida i obra poden ajudar a la comprensió de l'una i l'altra, però sempre que no es torcen qualsevol de les dues, cosa que podria abocar fàcilment a premisses falses i conclusions errònies. La pista fonamental la proporciona Jaume de Vilaragut, personatge sobre el qual ja reclamà l'atenció Martí de Riquer perquè, com a reconegut corsari, degué passar informacions substancials a Martorell sobre les terres orientals. Si és així, perquè ens trobem davant d'una altra sospita, caldrà reconèixer que o bé era un informador d'escassa fiabilitat, o Martorell un receptor de notícies bastant tanoca.¹⁰ Com que de tanoca no era gens ni mica, i ignorem la provenença del conjunt d'informacions que nodriren la imatge poc veraç de Constantinoble i els personatges que poblaven l'Imperi i les terres enemigues, segurament Joanot Martorell obrava com obra tot bon escriptor amb la informació: en feia i desfeia en funció de la trama narrativa i no dut per l'obstinació d'exhumar personatges i paisatges pròxims, estimats i odiats, sota la màscara de noms ficticis. Vilaragut era senyor d'Albaida, que en àrab vol dir “la blanca”: ja tenim el cognom del gloriós Capità dels Roca Salada segons Soler; Vilaragut era un “tiran,” que es comportà despòticament amb els vassalls: i ara ja tenim el nom.¹¹ Vilaragut tingué una criada

⁸ Rubio (2010, 42-46) les remunta a 1449, perquè l'atac de Xiva als mercaders castellans perpetrat per Joanot Martorell l'interpreta com una derivació de la “guerra no declarada” contra Castella, on els Castro hi tingueren un protagonisme destacat.

⁹ Sense cap suport fefaent, i sols dut per la intuïció, crec que el Joan Martorell, procurador dels Rojas Sandoval, era el senyor de Beniarbeig. I és procurador per una qüestió merament operativa, al marge dels lligams antics que podia mantenir amb la família castellana: coneixia perfectament l'escenari, els protagonistes i les circumstàncies que enfrontaven Dénia amb els Rojas Sandoval. Amb el repte de defensar els drets discutibles d'uns senyors castellans, contra el parer de València i el tenor de les constitucions forals, a un procurador sense contactes, connivències i ignorant del medi, se li presentava un tasca descoratjadora. Joanot Martorell, molt de temps fora del país, o si més no lluny de casa, no reunia les condicions que requerien el càrrec i les circumstàncies delicades. Però he d'insistir que aquesta meua reflexió no demostra tampoc res.

¹⁰ L'“occidentalització” de l'Imperi efectuada per Martorell ha estat subratllada per Anton M. Espadaler (2011, 673-692).

¹¹ No sóc filòleg ni tinc cap autoritat en la matèria, però no li concediria cap importància al doblet gràfic *Tiran* / *Tirant*. Antoni Ferrando (2012, 632) suposa que Galba, per evitar les connotacions negatives que podrien suscitar el mot “tiran”, derivat de *tyrannus*, com assenyalà en el seu moment Coromines, seria qui substituïria l'original *Tiran* pel definitiu *Tirant*. Em fa la impressió, en canvi, que és una qüestió

anomenada Carmesina, una sogra que recorda la Viuda Reposada i un esclau, que Soler el fa negre perquè puga esdevenir el model del pobre Lauset. En fi, Constantinoble no és sinó la transposició del barri de la parròquia de Sant Esteve de València, i això és tirar-la ben llarga també. Sens dubte, Martorell es nodrí del gran teatre social i de l'anecdolari exuberant de València, però sempre subordinant aquesta realitat a la ficció. En la tria dels Riusec, Carmesina, Muntalbà, Pròxita, Mont Túber i d'altres deu haver-hi més espontaneïtat, més creatiu impuls literari, que una mecànica de trasllat del que llegia, veia, coneixia i escoltava.

4. Cavallers i burgesos

La valoració de la novel·la pels professionals de la història de la literatura sol estar determinada per la idea que la cavalleria, quan Martorell escriu, ja és una relíquia del passat. El *Tirant* seria un exercici d'enyorança, en un medi burgès que ha evacuat els ideals del món cavalleresc del joc social, després d'haver-lo presidit segles i segles sense contestació: "havien passat els temps heroics de la cavalleria, però ells [Martorell i Martí de Galba] es pensaven viure-hi," els recrimina Fuster (1969, 42). La imputació "reaccionària," si se'm permet l'ús del mot, no seria ampliable a Marc, interessat més aviat a solucionar l'embolic de l'amor i l'enigma de les dones que a actualitzar el manual rovellat de la cavalleria.

La València esponerosa del XV, tant com la Barcelona del XIV, han enlluernat, potser massa, filòlegs, crítics i historiadors de la literatura. És veritat que per les dues capitals de la Corona d'Aragó corrien els diners i es multiplicaven els negocis mercantils, alhora que els patricis elaboraven un discurs d'enaltiment de la condició burgesa. Les restriccions polítiques a l'exercici de les magistratures urbanes, més àmplies a Barcelona que a València, l'erosió de la jurisdicció civil i criminal i les obligacions fiscals, serien les manifestacions irrefutables del sotmetiment de l'estament militar als dictats de la ciutat. Per això Martorell seria una mena de derelict, un home que, incapaç de copsar la radicalitat de la transformació burgesa, s'aferra a la nostàlgia d'un temps perdut, el de la gloriosa cavalleria. Per a Fuster, Joanot Martorell mai no acabà de pair "el trànsit del tipus de vida aristocràtic, en el sentit cortesà i cavalleresc de l'Edat Mitjana, a un tipus de vida distint, el modern, representat per la burgesia."

Però la confrontació entre el tipus de vida aristocràtic, ancorat en el passat, i el burgès que mira cap al futur, als Països Catalans del XV si més no, es presenta amb contorns menys nítids i precisos.¹² Malgrat la força ascendent dels burgesos, l'hegemonia del grup nobiliari encara se sostenia amb fermesa. Els seus membres constituïen el gruix de l'exèrcit, integraven els oficis més acostats de la casa reial i del consell del sobirà. Sobretot, eren els veritables amos del territori fragmentat en senyorijs. Les màximes dignitats eclesiàstiques sorgien de les seues files i els cavallers encara proporcionaven el model de vida al qual tothom aspirava: balafiador, consumista i sorollós per les festes i les baralles freqüents en què s'involucraven amb veritable passió. Unes baralles que fins i tot els permetia la lliça oratòria mitjançant impecables lletres de batalla. Això a banda, ¿els "ideals cavallerescs" havien governat mai la societat? El sistema de valors que el regia era molt més complex i heterogeni, en un garbuix inextricable de preceptes cristians, préstecs de la cultura popular, pautes burgeses i imaginari aristocràtic, tot modelat cada vegada més per la força ordenadora

---

simplement d'usos, pràctiques i reflexos espontanis de les escriptures notariales. La caiguda de la "t" final i reaparició fins i tot dins un mateix text és un fet habitual, gens estrany, entre els notaris.

¹² En descàrrec de Fuster, cal tenir en compte que les meditacions sobre Martorell i el *Tirant* estan escrites –fa seixanta anys, seixanta-un per ser exactes– més com a "digressió" i apunt de lectura que com a material erudit.

de l'Estat en construcció.

Manuel de Montoliu (88-89) atribuïa l'agut sensualisme i el gust per la festa interrompuda que respira l'obra de Martorell a l'"esperit del Renaixement," en contraposició al sentit tràgic de la vida que regnava en els temps medievals. Tota la càrrega eròtica que contenen les pàgines de la novel·la caldria posar-les en l'haver del "llibertinatge renaixentista," que només cediria en el colofó tan cristià i ascètic amb la triple mort de l'Emperador, Tirant i Carmesina. Aquest dualisme, que en mans de segons qui arriba al maniqueisme, ha fet forat. Sens dubte, els discursos i la catequesi eclesiàstica majoritàriament abonaven la idea de la futilitat del món. Però la doctrina dels tonsurats s'estavellava contra la roca de la cultura popular, impregnada de paganisme, desvergonyiment i alegria de viure. ¿Els *Carmina Burana* són un exercici d'*ars moriendi*? ¿I *El sermó del bisbetó*, que és un producte que ens toca més a la vora? No hi ha època de més "llibertinatge" —un terme que un historiador mai no hauria d'emprar— que la dels dos segles finals amb què clou l'edat mitjana: bordells públics, prostitució clandestina, adulteris, fornicacions insensates, proxenetisme, pederàstia, sodomia, concubinatge... Tot un món pecaminós i brutalment carnal es desplegava sense aturador i entre totes les classes socials i col·lectius ètnics, inclosos els mateixos eclesiàstics que predicaven des de la trona contra la luxúria. El grup aristocràtic era un altre dels animadors dels Països Catalans concupiscents. Els palaus eren centres de xafarderia mundana i caus d'altres temperatures libidinoses. Sense anar més lluny, a la Gandia del pare de Joanot, quan ell era un nen petit, es va produir un dels casos més escandalosos que feu trontollar la mateixa família del duc Alfons el Vell: el presumpte adulteri de la duquessa amb un servidor de la cort, destapat interessadament pel fill Alfons el Jove, amb escenaris posteriorment tan "tirantians" com la mateixa cambra del duc, amb les serventes i tot al peu del llit, o el verger del palau plantat de tarongers. Ni se m'ocorre afirmar que Martorell trobà inspiració directa per a la conxorxa eròtica d'Hipòlit i l'Emperadriu en els amors clandestins, denunciats pel seu fill però no provats, de la duquessa Violant d'Arenós i Joan de Lluna, escrivà (de ració!) i dispenser del duc Vell. Ni tampoc en la malvestat del seu cosí Joan de Montpalau, el qual entrava a casa dels Martorell amb tota la confiança que es mereix un parent i amic, "sens que ningú de nosaltres —li diu Joanot en la lletra de batalla— no-s guardava de vós, ni-s poguera pensar que vós pensàseu ni féseu ninguna vergonya ni maldat vers nosaltres ni a la nostra casa." I, tanmateix, després de jurar de prendre per esposa Damiata, "e confiant ma germana de l'amistat e parentesch e del sagrament per vós fet de pendre-la per muller... haveu decebuda la dita ma germana desleal e malvada, com a robador de la honor de la dita ma gemana e mia..." Però, com he suggerit, tant els incidents de la casa dels ducs de Gandia, com l'afrontament de la germana Damiata i la infinitat d'episodis que Joanot escoltà, veié i participà li subministraren materials en brut, que després, perfectament metabolitzats, en sabé traure un rendiment literari formidable. Amb una diferència substancial: la sensualitat de la novel·la és alegre i desinhibida, refinada i sublim, un joc que quan es fa pecat pot i deu ser perdonat, mentre que la del carrer, denunciada en les corts de justícia, és una transgressió lletja i perillosa que es mereix el càstig sever i la reprovació social.

L'Ausias celibatari és un jove que té més del lúbric Montpalau que del cast —¿cast?— Martorell. Sense complir els 20 anys ja ha fet mare una monja; als 27 manté públicament una amant en Gandia, escandalosament filla de menestrals, i fins que no es casarà amb Isabel Martorell reincidirà en la paternitat altres tres vegades. No serà l'última vegada, perquè l'Ausiàs "vell" encara tindrà un cinquè fill fruit de la relació amb l'esclava Marta. La carn vol carn i el senyor de Beniarjó confessa l'atracció irresistible i sense manies cap a les dones, independentment dels seus atributs i crèdits

socials:

Tant és ma carn al delit inclinada,
dona no veig que m'alt, que no sospire
i en posseir, sens fi, aquella mire

La incontinença del falconer, que deficiava la mare, inquietava la reina i basquejava el rei, l'edat i el segon matrimoni venturós amb Joana Escorna s'encarregaren de rebaixar, almenys per tal de no reincidir en les atzagaiades públicament sonores de joventut. Fins es permetrà el sermó, servit, no cal dir-ho, en decasíl·labs immarcescibles:

¿què farà aquell cavaller sodomita
havent pres grau d'excel·lent viril home
i aquell jaqueix, volent costum de fembra?
D'aquells sabem aquest pecat horrible:
no veig senyal, que honor los sia tolt.

La sodomia entre cavallers, i no en qualsevol altre estament, és particularment afflictiva per a Ausias. ¿En qui devia estar pensant? La "sodomita secta," que en diu de manera despectiva, comptava amb més adherents del que la justícia civil i criminal pogué atrapar. Quan emergia un cas, la notícia mereixia l'apunt d'un dietarista com Melcior Miralles, el capellà d'Alfons el Magnànim.¹³ L'exaltació de la virilitat, la passió pel combat real o fictici del torneig, i que ara pot traslladar-se fins i tot al gènere epistolar perquè el cavaller empunya tan bé l'espasa com la ploma, l'"amor" entre companys d'armes, que comparteixen els dies i les nits, tot plegat devia propiciar i no poc l'homosexualitat masculina.¹⁴ A un femeller com Ausias Marc li repugna i espera impacient que baixi un foc del cel i abrase els practicants del "pecat contra natura." ¿Què en pensaria Joanot? La pregunta no té resposta, més enllà de violentar irresponsablement la lectura del *Tirant*. De tota manera, cap biògraf s'ha demanat la raó d'aquella solteria de mossèn Martorell. En un cavaller era un exercici d'irresponsabilitat. El seu cunyat se'n resistí, però a la fi claudicà a l'edat indecent de 39 anys, quan la continuïtat dels Marc valencians depenia exclusivament de la seua activitat procreadora, amb plançons legítims i no spuris com els que havia portat al món amb mares secretes. Però Joanot tampoc contribuï a poblar el regne amb bords, o si més no així ho dona a entendre la trista herència que deixà en morir. Algú podria al·legar que Joanot militava en l'amor pur, cosa que en Ausias no passava d'una mera il·lusió de l'esperit. Això seria una altra lectura forçada del *Tirant*, com també ho seria una lectura freudiana que li feien por les dones: "no és més secreta cosa en lo món com és lo cor de la donzella, per ço com la llengua raona lo contrari del que té en lo cor," li etziba Carmesina a Tirant.¹⁵ En qualsevol cas, al marge de com Joanot mirà de resoldre les urgències de la fisiologia, sorprèn, i molt, que no tractara de solucionar les seues angoixes financeres amb un dot. Ho he dit bé: amb un "dot" i no amb una "dona." L'amor, en les operacions nupcials, és una qüestió no sols secundària sinó prescindible.

¹³ El 13 de juliol de 1446, «cremaren dos hòmens per sodomites», un dels quals era fill de mossèn Joan Ferrer (Miralles, 225); sis anys després en cremen cinc, però «d'aquel viatge fugiren molta gent de València per sodomites» (Miralles, 229); el 3 de desembre de 1463, en cremen dos més, (Miralles, 319); al cap de tres anys són cinc els ajusticiats, un d'ells mossèn Bernat del Bosc, cavaller de Sant Jaume (Miralles, 322). A diferència dels criminals, que eren penjats, els sodomites eren cremats, cosa que explica el vers d'Ausias Marc on el foc celestial és el càstig reparador del pecat.

¹⁴ Ara bé, que dos homes compartiren matalàs no els feia homosexuals: Tirant i el duc de Pera dormiren en un mateix llit i ningú no s'escandalitza (Martorell i de Galba, cap. 161, p. 357).

¹⁵ (Martorell i de Galba, cap 172). Si bé Tirant després ha de fer un al·legat en favor de les dones, en un d'aquests debats literaris freqüents en les novel·les de costums i en els tractats morals, que traspuen, fet i fet, el clam de es dones per fer-se un lloc en l'esfera pública.

¿O és que el qui havia de convertir-se en el seu cunyat no buscava també un dot, un dot de 33.000 sous per ser exacte? Un home com mossèn Joan Martorell, malgrat el cataclisme econòmic familiar, tenia on triar: viudes de cavallers, preferentment sense fills, i sobretot filles de burgesos amb diners a mans plenes però sense la cobejada dignitat nobiliària. I no ho va fer. Abans preferí empenyorar el seu últim tresor, el manuscrit, i per 150 miserables sous, que acudir a l'expedient matrimonial, encara que, cal reconèixer, el 1464, quan lliurava el *Tirant* a Martí Joan de Galba, ja era massa tard, probablement malalt i sense més companyia que la seua germana Damiata. L'inequívoc refús de la dona, de les dones, en la vida real, contrasta amb aquella sublimació en la novel·la. Però, com dic, qualsevol resposta per dilucidar-ne la raó cauria en el terreny de l'especulació temerària, malauradament massa habitual amb Joanot Martorell i el seu *Tirant lo Blanc*.

Els ideals cavallerescs, doncs, dominaven les fantasies literàries i pictòriques, però cedien a arguments més prosaics i vulgars davant els problemes quotidians de la vida. Joanot Martorell se'n va al rei d'Anglaterra per demanar-li de ser jutge en una qüestió d'honor, però abans signarà uns albarans de deute implacables amb uns banquers milanesos que li han avançat els diners necessaris. Els seus desafiaments, vessats en cartells tan vibrants com inútils, no lleven les necessàries "fermes de dret," jurídicament circumspectes, presentades en el tribunal de la Governació. I si un dia escriu una commovedora lletra de batalla a tota ultrança, un altre integra un escamot que ataca uns mercaders castellans indefensos, en una clara i vergonyosa infracció de les regles de cavalleria de les quals ell es vanta de ser paladí i custodi, per molt que vulga presentar-ho com una acció de guerra contra Castella.

La classe més poderosa, encara que no necessàriament la més "rica" o, almenys, la més solvent, havia evolucionat des que pels volts de l'any Mil emergí del no-res. El rude analfabet primigeni no té res a veure amb el sofisticat galant de les corts europees del crepuscle medieval. El millor cavaller del seu temps, Jaume I, posseïa uns coneixements gramaticals més que rudimentaris; contemplava l'amor com una pura depredació i possessió, talment els territoris que conquistava per la força i l'astúcia; el vestuari que utilitzava, si no fóra per la corona que obligava a l'exhibició pública, tindria poca varietat i encara menys inclinació per la fantasia fastuosa, mentre que el cos devia desprendre la fetor habitual de les quadres de cavalls. L'"etiqueta" i el "look" no entraven dins d'aquest home bastant tosc. Tirant el Blanc, és a dir, Joanot Martorell, és l'antítesi del retrat del rei en Jaume. Sap llegir i escriure com el qui més. L'amor se li presenta com un complicada operació de seduccions i, per descomptat, el capità de l'exèrcit imperial no hauria pogut acostar-se a Carmesina amb la pudor de femta de rossins, sinó després del bany pertinent i l'aspersió d'un bon perfum. A taula, no se li veu ni un bri de rusticitat i demostra una perícia en mans de ben pocs. Tria el conjunt de vestits que s'escau en cada moment, i la referència a les pells d'erminis, els brocats carmesins, la profusió d'orfebreries o aquells capells encisadors, revela que no mirava prim a l'hora de gastar en tot allò que havia d'enaltir la seua figura: més de vint-i-cinc mil ducats valen els guarniments de perles, robins i diamants de la sabateta amb què Tirant arriba a tocar el "lloc vedat" davall les falces de la princesa, cosa que, com no podia ser d'una altra manera, causa l'admiració general perquè mai "tan rica sabata de couro no era estada vista." L'exageració no li retira versemblança. L'important ací és remarcar l'abast de la magnificència, la llarguesa del cavaller, i del poc que li importen els diners a l'hora de significar la commoció de l'amor. ¿Mai li importaran els diners a Joanot? Balafiar "és crim meritori perquè és crim de moneda," llegim al *Tirant*.

A part les refutacions documentals, que són les que valen a fi de comptes, i invaliden qualsevol opció de presentar el ciutadà de València Joan Martorell com a

fautor del *Tirant*, ¿qui podia confiar un càrrec per les mans del qual passaven diners contínuament a un malgastador contumaç com el Joanot Martorell que quan mor no li troben res de res, després de d'empenyorar l'últim bé que li quedava, el manuscrit del *Tirant*, per la suma ridícula de 150 sous? El seu expedient aconsellava mantenir-lo lluny de qualsevol responsabilitat relacionada amb les rendes del príncep Carles o de qualsevol altre. Per a Jaume Torró, tanmateix, la novel·la és plena de detalls i gestos que revelen haver estat escrita per un escrivà de ració. L'argumentació no pot ser més pueril. Qualsevol home del seu temps, i molt més un cavaller, sabia que per a la guerra calien recursos, tropes i intendència –“gent, argent e forment”–: no és menester ser escrivà de ració. Qualsevol home del seu temps, i més un cavaller, sabia de la centralitat que ocupaven les “vitualles” en una comunitat: no és menester ser escrivà de ració. Les provisions reials i els bans intermitents de ciutats com València, tant com les narracions literàries, indiquen que, davant dificultats d'abastaments provocades per una guerra o una carestia, les autoritats engegaven un seguit de mesures per assegurar-se que “forment e civades” no n'hi faltaren, com ara inventariar les reserves casa per casa, el procediment seguit per “la virtuosa Comtessa.” Martorell ho sap perfectament perquè són qüestions bàsiques que formen part de la respiració habitual de les ciutats medievals. El gest de Tirant de ficar la mà en la bossa per a traure les monedes d'or que posarà en dotzes llesques de pa destinades a dotze pobres, seria per a Torró també el reflex del pas de mossèn Martorell per l'escrivania, en tant com l'escrivà de ració era qui portava la bossa i pagava els convits. A part que els sopars habitualment es paguen per mitjà d'albarans de deute, no en diners comptants i a l'instant, la bossa, com l'espasa, el bonet de grana amb fermall o el gipó brocat de carmesí ensenyen que la importància d'un cavaller també es mesura per la seua aparença externa. Però la bossa ofereix l'oportunitat, sobretot, de deixar ben palès que Tirant ha fet seus els principis rectors de la caritat cristiana: *vestire nudos, potare sitientes, exurientes pascere, liberare captivos, aegros curare, hospitio escipere advenas, sepelire mortuos*. El sopar és una pura exhibició dels coneixements i les habilitats d'un cavaller com cal, el bagatge del qual prové de l'experiència –i de les lectures–, no del mer exercici d'un càrrec domèstic.

Ausias fa l'efecte, en aquest sentit malgastador i exhibicionista, de ser-ho molt menys que Joanot i que la major part dels cavallers del seu temps, els quals sovint xipollegen en un bassal de deutes indescriptible. Viuen sempre per damunt de les seues possibilitats, i acudir al prestador, o a l'usurer, és tan normal com anar a missa, almenys una vegada a l'any. Al manteniment de la casa i dels capricis luxosos propis, a més dels de la dona i la família, cal responsabilitzar els manlleus, resolts amb angoixa morositat i eternes complicacions judicials. En els Martorell, amb Joanot i el seu germà Galceran al capdavant de la família, l'endeutament deriva en el drama terrible de perdre-ho tot, enmig d'episodis grotescos i de vociferacions estrofolàries per part de tots dos, que mostren la cara lletja de la insolvència i els escarafalls ridículs de la impotència de qui se li ha torçat la fortuna. Quan Bartomeu Martí, l'arrendador de la vall de Xaló, retorna el març de 1442 a prendre'n possessió escortat per un porter de la Governació, després d'haver estat expulsat per la força pels germans Martorell, se'ls troba amb un escamot de vuitanta homes armats decidits a impedir-ho. Enmig de la confusió, Galceran gosà cridar: “Dich més, que si lo dit rey ni reyna, ni encara lo roch, lo portarien [*a Bartomeu Martí*] al seu costat, yo'ls degollaria, quant més al costat del governador” (Villalmanzo & Chiner, 60). A gallejar no els guanyava ningú, però el porter no es deixà intimidar i Galceran i Jofre –Joanot era a Nàpols, ara sí, maniobrant perquè el rei li restituís el senyoriu– marxaren renegant amb la cua entre les cames.

El fill de Pere Marc, en canvi, no es casa fins que els germans d'Isabel Martorell li asseguruen el dot amb les propietats territorials, cosa que precipitarà la desgràcia

familiar. De jove, però, abans de prendre la senda del matrimoni, Ausias visqué amb la despreocupació pròpia de l'edat. Era un apassionat de la falconeria, un “deport” car on els hi haja; el seguien colles de “vailleurs” en les seues pul·lulacions per la caça i la disbauxa. L'amor, venal o no, tenia un preu, com també les paternitats primerenques sense haver passat per l'altar, en accions arrauxades si prenem esment que la primera mare duia el sant hàbit d'un convent. Una volta casat amb Isabel, enviudat ràpidament i tornat a casar amb Joana Escorna, les vel·leïtats dissipadores s'esfumen, en un canvi de conducta marcat per la responsable direcció del senyoriu i l'administració de les rendes de Beniarjó. Després de mort, coneguts i saludats l'acusaren de garrepa, d'administrar en favor seu el patrimoni de la tutela de Peirona, la germana sord-muda, però són acusacions interessades, i cal prendre-les amb prevenció. En front seu, Joanot va de mal en pitjor, demanant a uns i altres, de vegades en accions veritablement delictives, en una fugida en davant permanent, empesa pel concepte de l'honor i la fama, que ell eleva a paradigma de conducta personal.

5. Cavallers, escriptors, urbans i “moderns”

Ni Joanot ni Ausias, amb les seues diferències contrastades, eren uns “arcaics,” uns “reaccionaris” passats de moda que es refugiaven en l'enyorança d'uns temps gloriosos irremeiablement perduts. La cavalleria ha sabut adaptar-se als canvis socials, i per això només serà definitivament escapçada en les guillotines de 1789. Als Països Catalans del Quatrecentes fan negocis immobiliaris i mercantils; miren que els seus fills estudien i fins els porten a la universitat; viatgen sempre que poden, ni que siga allà on el rei hi té la cort; els seus palaus són centre i termòmetre dels batecs urbans, nius de xafarderies i de murmuracions polítiques; els seus casaments, les seues defuncions i les seues animadversions són assumptes públics més que afers privats. Els seus èxits també: uns modestos cavallers de Xàtiva donen dos papes a la cristiandat. Quina glòria més gran, per als Borja, la cavalleria, el regne de València i la completa nació catalana! Si bé es mira, és durant el crepuscle medieval quan els nobles cavallers, urbanitzats, domesticats per l'Estat, cultes i amb més orgull de classe que mai, assoleixen el cim del poder i el prestigi social. La cort de Germana de Foix seria el reflex de tot plegat.

Els seus palaus, a més de ser vivers de sociabilitat urbana, acullen tertúlies literàries, nodrides sobretot per cavallers, amb infiltracions de ciutadans, de la mateixa manera que ells s'infiltraen en les tertúlies mantingudes per pròcers burgesos. Berenguer Mercader, un dels amfitrions més cèlebres, pertanyia a la casa dels senyors de Bunyol, i per allí passaren plançons dels Escrivà, Vila-rasa, Castellví i Pròixida, a més de Joan Roís de Corella, representant conspicu de “la summitat de l'actitud aristocràtica” (Fuster 1969b, 352-353). ¿Hi ha cap escriptor català més “modern” que Corella? No és “realista” a la manera com ho son els burgesos Roig, Fenollar i tota la seua colla –com tampoc eren realistes i satírics Martorell i Marc a la manera burgesa–, però Corella, Martorell i Marc són els més audaços i els més moderns de tots. El jove Corella degué aprendre, i molt, del madur Martorell. De fet, degué plagiar-lo, més que a l'inrevés, perquè al cap i a la fi així funcionaven els canals de transmissió cultural a l'edat mitjana: del *senior* al *iunior*. Per la sang de l'única dona que escriu, o que n'ha quedat constància que escrivia, Isabel de Villena, corre sang reial; les dones burgeses, no passaven de lectores. Els colofons i les dedicatòries de les obres, van dirigides sovint a homes i dones de la noblesa del país. Qui convoca el primer certamen literari de 1474 és el virrei Lluís Despuig, mentre que el de 1486 el patrocina mossèn Ferrando Díez, i sempre és nodrida la presència de cavallers com a jurats de les justes poètiques. La cavalleria no ha desaparegut, en efecte, ni representa el passat: s'ha reciclat i s'ha preparat per a mantenir l'hegemonia social durant els temps moderns.

Els adversaris no els ho posaran gens fàcil, per descomptat. Martorell i Marc són ja “víctimes” de l’escalada burgesa. Joanot ara i adés està en mans dels prestadors i es mostra impotent davant els arrendadors de les alqueries del senyoriu, tot i que és Ausias qui rep els cops més durs. Gandia i Palma el fan passar per l’adreçador de les retallades jurisdiccionals, sense cap més opció que la de claudicar. Els altres cavallers pledegen en processos interminables davant del governador, on sempre, o gairebé sempre, acaben perdent. Ausias ni planteja batalles judicials i es limita a dir “jo vull jurisdicció solament en los meus,” conscient que no té res a fer i que paga la pena concentrar les energies i els diners en altres qüestions més productives. No cal descartar una exacerbació de l’orgull de classe d’ambdós. Marc es queixa que “los cavallers per mercaders s’espaxen.” I amb ells, els mercaders, el senyor de Beniarjó passarà comptes en la persona de Joan Junyent, per haver volgut ascendir al rang de la cavalleria a frec de lascius mèrits de llit –“volgués muntar, en amar, cavaller”–, i haver lliurat el seu cos a “l’alcavota provada” de na Momboí. Martorell, per part seua escriu “Jo, Tirant lo Blanch, de llinatge de Roca Salada, no mercader mas cavaller” en una reivindicació d’una contundència aclaparadora. Tanmateix, n’hi ha que han volgut llegir en l’afirmació rotunda de Joanot una mofa del seu parent i batle general Berenguer Mercader. Em fa l’efecte que les intencions del destre novel·lista valencià eren ben bé unes altres, ben lluny d’un ús capiciós d’aquest i tants altres noms que apareixen al llarg de les pàgines del *Tirant*. La lectura atenta del capítol 264, un al·legat de les bondats del cristianisme enfront de l’islam, desmenteix la possible burla del batle Mercader, i més si tenim en compte la frase que tanca aquesta afirmació, on lloa una altra vegada la generositat del cavaller, que sempre dóna, enfront de l’avidesa del mercader, que sempre pren. Tirant rebutja el tribut que pretenen donar-li els infidels –30.000 coronas d’or anuals– perquè la ciutat de Montàgata no siga passada a sang i fetge, “car més estime la glòria que la pecúnia, mas essent jo Tirant lo Blanc, del llinatge de Roca Salada, no mercader mas cavaller, ésser me recorda no deure pendre com de donar sia acostumat.” Finalment, Tirant hi consentirà a canvi de res gràcies a les mediacions i la facúndia persuasiva d’una esclava, que no era altra que Plaerdemavida. Vet ací l’autèntic Joanot Martorell si bé es mira, el que s’estima més la glòria que la pecúnia. Però, no ens enganyem, en aquest anar contra el temps no sols marca distàncies contra els burgesos sinó contra els nobles i cavallers, i cada vegada en són més per no dir tots, que anteposen els diners a l’honor, “la més cara cosa que los cavallers tinguen,” com amonesta Tirant al duc de Macedònia.¹⁶

Al capdavant, els adversaris que van fer més mal als cavallers procedien de la seua mateixa classe, de la noblesa més poderosa. El pitjor enemic de Joanot no és altre que don Gonçalbo d’Íxer, el comanador de Muntalbà, i qui està al darrere de les maniobres dels prohoms de Gandia és el duc de la vila, el futur Joan II. A mans de mossèn Gonçalbo ha anat a raure la vall de Xaló, i això és prou per a la rancúnia dels Martorell, agreujada per presumptes deutes pendents de l’operació de venda. Joanot, en un dels seus arravataments, el desafía, l’adverteix de deshonorar-lo davant del mateix emperador o, en el seu cas, del rei d’Anglaterra. Intermitentment durant cinc anys Joanot l’importuna, amb les seues habituals gesticulacions aparatoses, sense aquell prendre’s la molèstia de contestar-li. Si finalment ho fa, és perquè Martorell ha penjat un libel

¹⁶ En aquest mateix capítol 154 (Martorell i de Galba, 1988, 335) de la rèplica de Tirant al duc de Macedònia, Martorell compon el retrat perfecte del cavaller generós: «que dóna tot quant ha, e ho reparteix tot entre la gent, e no procura per a si res que puga haver. Aquell no és dit liberal que vol molts béns donar, volent guardar que en puixa més haver, e d’aquests se’n troben molts; emperò aquest dic jo liberal qui res no vol guardar, ni vol pensar que de res puga traure lo cabal, e com no té res que donar als requeridors, prestament se despulla tot lo que vist».

difamatori pels carrers de València. Les paraules del comanador il·lustren la consciència de l'abisme que el separa del seu enemic en la jerarquia nobiliària. A banda el fet que la seua religió, regles i estatut, com a cavaller de Sant Jaume, li impedeixen acceptar lletres de batalla, “seria un gran abús a la honor de aquell de lletrejar-se ab lo dit mossèn Martorell per la gran diferència de imparitat que Déus ha mesa entre les dites parts, axí de linyatge, condició e stat, com de la manera e consuetut de lur viure.” Més encara, si finalment acceptava de situar-se al seu mateix nivell, tot guany esdevindria pèrdua: “per ço com per tal via, lo guanyar que feria ab lo dit mossèn Johanot li seria perdre” (Villalmanzo & Chiner, 410-417). El menyspreu és feridor, i notòriament públic.

La reacció d'Ausias és la del moralista, no la de l'impetuós busca-raons. Però un moralista que per moments sembla relliscar cap a la perillosa impugnació de les regles socials i dels seus conspicus representants. Els delictes de tota casta, però sobretot les demandes immoderades de tributs, de les quals ell es considera un damnificat, queden impunes i sense càstig. Fins i tot el rei queda en entredit:

Segurs de Déu són de llurs crims los hòmens
 en aquest món, puix càstig no se'n mostra,
 e ja los reis los potents no castiguen
 perquè els han ops i en part alguna els dubten.
 Si com lo llop la ovella devora
 e lo gran tor, segur d'ell, peix les herbes,
 així los reis los pobres executen
 e no aquells havent en les mans ungles.

Poca gràcia els deuria fer a Alfons el Magnànim i al seu germà Joan versos com aquests tan crítics amb el regiment de la cosa pública, si mai haguessen arribat a llegir-los o a escoltar-los per boca d'algun glossador. La producció d'altres potser, però la d'Ausias Marc ni naix, ni s'escriu ni es pensa per a la cort reial i des de la cort reial, on tota literatura d'aquell temps, sosté Jaume Torró (573), té el seu origen i el seu destí. La de Joanot Martorell, que de cortesà té tant com el seu cunyat, sembla que tampoc. Marc certament, quan vol i li convé, practica la lloança del sobirà que passava tot el seu temps a Nàpols, i busca la complicitat amb ell –la complicitat del bon vassall amb el senyor– mitjançant la mútua passió per la falconeria.¹⁷ Però ara i adés marca distàncies i es reserva una opinió poc condescendent amb les línies mestres que governen el món. Les seues reflexions són genèriques, no esbossen el contorn de cap persona concreta i menys del rei Alfons o el duc Joan, però no per això deixen de tenir un valor de denúncia radical quan demana a Déu:

Vulles haver pietat del bon poble:
 poneix aquells sients alt en cadira
 qui de l'anell volen la carn e la llana
 e són consents que feres los devoren!

Joanot Martorell no tindria cap problema a subscriure el que fa l'efecte d'un programa radical de contestació social, propugnat per menestrals o pagesos revolucionaris, i no per tot un cavaller amb possessions territorials i jurisdiccions. Ausias no es dirigeix als seus adversaris de classe, els burgesos. Els destinataris de les seues invectives són més que res els de la seua mateixa condició, aquells que seuen en els alts escons nobiliaris i “qui per lleigs fets són montats a domini” (Garcia-Oliver 2009, 279).

Quan Martorell ridiculitza Gonçalbo d'Íxer en la figura de Kirieleison Muntalbà i

¹⁷ M'estic referint al poema aquell en què Marc, ja vell, s'adreça al Magnànim per demanar-li un falcó, anomenat Suar: «Tots los delits del cos he ja perduts [...] / E sols d'aquest me resta lo caçar, / perquè us suplic, mon car e bon senyor, / que del falcó me siau donador, / un pelegrí lo qual té nom Suar».

Marc blasma les feres que devoren les ovelles indefenses, no estan impugnant la cavalleria. Impugnen la deriva mesquina dels qui ostenten tal condició, com aquests Joans Montpalau que abusen de les donzelles amb falses promeses de matrimonis, o aquests Gonçalbos d'Íxer assedegats de terres i béns. No crec, doncs, que l'atac de Martorell al món cavalleresc fóra gratuït, com argumentava Joan Fuster en contraposició al Quixot de Cervantes, on prevaldria en canvi una intenció reformadora, un propòsit transcendent, "revolucionari" fins i tot. Les diatribes del Tirant, segons l'assagista de Sueca, no passarien d'un "esplai irresponsable," un joc per a entretenir cavallers ociosos (Fuster 1969, 42). Però la intenció crítica subjacent en el Tirant, en alguns passatges del Tirant, hi és present. Ara bé, la dualitat principal no rau en la contraposició entre cavalleria i burgesia, que també hi és, entre un món antic i un món nou que s'albira, sinó en l'escissió entre els bons i dolents cavallers. La grandesa de Joanot Martorell és haver fet de la cavalleria, exemplificada en Tirant, una condició normal i vulnerable i haver erosionat l'aura mítica d'aquells superhomes.

Això no obstant, amb totes les seues mancances i limitacions, continuaven sent cavallers, la colla dels millors en definitiva. Una opció de "classe" que implicava el comandament de la societat. Eren ells, els qui havien posat l'espasa al servei de Déu i dels febles, qui l'havien de dirigir, no els burgesos que bavejaven diners: "¿E yo e los meus, algotzir, cap de Déu, no havem servit lo rey tant com mossèn Pere Cabanyelles [el lloctinent del governador del regne] e havem scampat més sanch que no ell ni res del seu?," li diu Galceran Martorell, però igualment ho hagués pogut dir Joanot i el seu heroi de Constantinoble, al porter de la Governació que havia vingut a donar la possessió de la vall de Xaló a l'arrendador Bartomeu Martí. En el Tirant, malgrat tot, i fins i tot malgrat la mort del protagonista, hi ha un fil alegre que recorre tota la novel·la. El futur és possible en la persona d'Hipòlit. Tot, doncs, encara no s'ha perdut. Jo moriré, ve a dir-nos Martorell, però d'altres continuaran la noble tasca de fer el món just sota les lleis de la cavalleria. En Ausias, tanmateix, el futur queda cancel·lat. Com que el present és amenaçador, sacsejat per les pestes, les fams i les guerres, i per les arbitriarietats dels poderosos, el passat es presenta com un refugi:

Volgra ser nat cent anys o pus atràs
perquè són cert que és pitjorat lo món

Confessió tràgica que va més enllà del sublim exercici amb vers de deu síl·labes amb cesura a la quarta. Aquest pessimisme que llasta els poemes d'Ausias desapareix del Tirant. Les frustracions respectives les han metabolitzat de manera diferent, però l'escriptura els ha donat l'oportunitat, conscient o inconscient, de verbalitzar-les. Ara bé, no crec ni de bon tros que aquesta fóra la intenció primigènia que els empenyé a fer poemes i una novel·la. Simplement volien escriure, sentir-se escriptors i donar solta a tot el que els rondava pel cap i els inquietava. En Ausias era una inèrcia familiar més, amb un pare i un oncle poetes, en Joanot una aventura inacabada. Dámaso Alonso va afirmar que Martorell no es va proposar més que divertir, i segurament la va encertar. No hi busquem res de transcendent, cap propòsit ocult o emmascarat. Fuster, tanmateix, apuntava al seu *Diari* que el *Tirant* reflectia la descomposició interna col·lectiva, la frustració d'una empresa "nacional," a partir del rerefons dels fets de Roger de Flor.¹⁸

¹⁸ "La constant al·lusió, dissimulada o deformada, a la nostra epopeia llevantina, dona al llibre un pes nacional incontestable... Al meu entendre, en el *Tirant* hi ha no sols una visió mig seriosa mig burlesca de la cavalleria en general, sinó la mateixa visió, més circumscrita –sinònim d'aristocràcia— catalana i de tot allò que s'hi relaciona: l'esperit heroic, el sentiment de l'honor, l'ambició expansionista, la voluntat hegemònica. Tenint en compte el paper de classe directora, de component viu, que en una societat com la nostra d'aleshores jugava la noblesa, dipositària del fervor cavalleresc, es podrà mesurar la dimensió política, oculta, del *Tirant*" (Fuster, 1969: 44-45).

Seria demanar massa a mossèn Martorell i als seus contemporanis, aquesta consciència precoç de descomposició, quan res apuntava en aquesta direcció. Els seus propòsits devien ser més modestos: proporcionar estones agradables als lectors, a més de sacsejar les consciències per la pèrdua de Constantinoble. Això no trau que, com a intel·ligent i destre creador, aprofitara el desenvolupament de la trama per a censurar el dolents cavallers i distanciar-se dels burgesos. La mirada orgullosa de “classe” no declina mai al llarg de la novel·la. La d’Ausias tampoc, tot i que els seus poemes, pel to i els temes que afronta, s’allunyen del mer entreteniment, sense negar-lo però, per a perfilar un reflexió moral de la conducta humana.

L’originalitat del poeta de Gandia resulta fascinant, si tenim en compte la tradició heretada. ¿I la del plagiari Martorell? A força d’interpretar cada passatge, cada anècdota i cada personatge com un transsumpte de la realitat, Joanot faria la impressió d’un arquitecte més o menys hàbil però mancat d’imaginació per inventar una ficció original. Vargas Llosa, en la celebrada *Carta de batalla por Tirant lo Blanc*, apuntava una idea que sovint oblidem: en una novel·la, importa menys la procedència dels materials amb què l’autor la construeix que l’ús que en fa l’autor. En Martorell i en Marc tot aprofita, inclosa la pròpia experiència d’uns “jo” irreductibles. Però la realitat val en la mesura que pot i deu ser transformada al servei de la narració i del vers. Ausias Marc i Joanot Martorell són també els seus versos i la seua novel·la, respectivament. Però la distància que han posat entre ells i l’obra, la màscara de paraules i ficció amb què l’embolcallen, permeten gràcies a l’excel·lència literària la lectura universal i la inclusió del *Tirant* i els cent vint-i-vuit poemes en el parnàs reservat dels clàssics.

Obres citades

- Alonso, Dámaso. "Tirant lo Blanc, novela moderna." *Revista valenciana de filologia I* (1951): 179-215.
- De Montoliu, Manuel. *Un escorç en la poesia i la novel·lística dels segles XIV i XV*. Barcelona: Alpha, 1961.
- De Riquer, Martí. *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Ariel, 1964. Vol. III.
- . *Tirant lo Blanch, novela de historia y de ficción*. Barcelona: Sirmio, 1992.
- Espadaler, Anton M. "Notes sobre els dos orientes del *Tirant lo Blanch*." *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. II: 673-692.
- Ferrando, Antoni. "Curial i Tirant, cara a cara." *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol. II: 415-450.
- . "Llengua i context cultural al *Tirant lo Blanc*. Sobre la identitat del darrer Joanot Martorell (1458-1465)." *eHumanista* 22 (2012): 623-668.
- Fuster, Joan. "Lectura de Joan Roís de Corella." *Obra Completa I*. Barcelona: Edicions 62, 1968a.
- . *Poetes, moriscos i capellans. Obra Completa*. Barcelona: Edicions 62, 1968b. Vol. I: 352-353.
- . "Reflexions sobre el *Tirant*." Dins J. Fuster. *Diari, 1952-1960*. Barcelona: Edicions 62, 1969.
- Garcia-Oliver, Ferran. *Ausias Marc*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009.
- . *The Valley of the Six Mosques. Work and Life in Medieval Vallidigna*. Turnhout: Brepols, 2011.
- Garcia-Oliver, Ferran, Frederic Aparisi, Noelia Rangel & Vicent Royo. *Hug de Cardona. Col·lecció diplomàtica (1307-1482)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2009-2011.
- Gómez, F.J. & J. Pujol. *Ausiàs March. Per haver amor en vida. Antologia comentada*. Barcelona: Barcino, 2008.
- Martorell, Joanot & Martí Joan de Galba. Martí de Riquer ed. *Tirant lo Blanc*. Edicions 62: Barcelona, 1988.
- Miralles, Melcior. Mateu Rodrigo ed. *Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*. València: Universitat de València, 2011.
- Rodrigo, Mateu, *Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una claven en el Tirant*. *Estudis Romànics* 34 (2012): 632-637.
- . "La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV." *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* 54 (2013): 261-267
- Rubio, Agustín. *Joanot Martorell y el condado de Dénia. Una clave en el Tirant*. València: Gráficas Papallona, 2010.
- . "El condado de Dénia en tiempos del *Tirant*. A vueltas con la identidad de Joanot Martorell." *eHumanista* 23 (2013): 557-604.
- Ryder, Alan. *El Reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1987.
- Soler, Abel. "Sobre el lloc on Joanot Martorell escrigué el *Tirant lo Blanc* (1460-1464): Barcelona, Dénia o València." *eHumanista* 22 (2012): 598-622.
- Torró, Jaume. "Els darrers anys de Joanot Martorell o en defensa del *Tirant*, la novel·la cavalleresca i la cort." Dins R. Bellveser coord. *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*. València: Institució Alfons el Magnànim, 2011. Vol II:

573-599.

Villalmanzo, Jesús. *Joanot Martorell. Biografía il·lustrada y diplomatario*. València: Ajuntament de València, 1995.

Villalmanzo, Jesús & Jaime Chiner. *La pluma y la espada. Estudio documental sobre Joanot Martorell y su familia (1373-1483)*. València: Ajuntament de València, 1992.